

28526

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

NORRBOTTEN

=====

Norrfjärden

1/3 1972

Lundberg, Egon, 1972

Svar på ULMA:s frågelista 27 Åkerns
beredning

75 bl.4:c

28526

1. 3. 72.

1.
Landsmålsarkivets jägelistor 27.

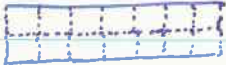
Åkerens beredning.

I. Jordbruksredskap.

ett gemensamt namn för alla sådana redskap och verktyg, som används vid jordens bearbetning är: jordbruksredskap, jordbruksredskap. Handredskap, handredskap, är av många slag: yxor. Böjning av yxa: os. åks f. os. åksa, op. åks ep. åksen. Bland olika slag av yxor kan nämnas: högföråks, hugg-för-yxa, eller som den oftast kallas torr-åks, torryxa. Det förste namnet kommer av att yxa användes mest, när man vid torrupptagning liksom behövde "hugga för" torvens storlek. Förskilt viktigt var detta, om man ville ha mera regelbunden, jämna former på torven, vilket i sin tur sammanhängde med vad torven skulle användas till vid olika tillfällen. Om

NB.,

Norrjärdens
sn

man t. ex. skulle lägga torven rad för rad på slanten till en vägg, för att få denna slant att grönska, så blev resultatet bättre, om de olika torvorna var regelbundna, såsom skissen här visar: Att yxa också kunde kallas helt enkelt torvyxa, syftar på att den användes just vid arbete med torr. Utseendet av den nu beskrivna yxa framgår tydligt av figur I: III på sid. 2 i frågelistan. Som synes består den av ett skaft, i vars ena ände är fästad en sorts kuggyxa, som ofta var tillverkad av någon gammal, utrangerad bil eller dyl. Yxa gick också bra att använda till att röja bort värtligbeten på torvområdet, såsom småbuskar, ris och dyl. En annan typ av yxa är jocklyxa, jordyxa, som bäst illustreras av figur 2 på sid. 2. Den an-

vändes till mycket, bl.a. till att ta opp, hugga opp, de torvor, som märkts ut av den förut omnämnda 'hugg-för-yeau'. Med jordyeau kan man också vid behov hugga sönder torvor, härda jordkotor osv. En annan mytta, som man har av jordyeau är, att man med den kan liksom slå av vegetationen på det område, där man ska ta torven. Alltså mest i stil med vad jag nyss skrivit om 'hugg-för-yeau'. Med tanke på just den användningen brukar yeau också kallas flöhacka, flöhackax. Namnet kommer av att man med yeau liksom slå av ris, buskplantor och dylikt från torven. Det nu beskrivna sättet att använda en jordyeau som flöhacka gör, att man också kan hänföra den till nästa avdelning av handredskap nämligen Hackor: Hackor

är av olika slag: flåhackan kan också användas för att vid odlingsarbete vända torvor med, och därför har den även namnet vändhak, vändhacka. Ytterligare ett namn på jordytan i fråga: gräv, gräv, vars namn vill framhålla, att man med den liksom gräver upp torven. En hacka, som kallas korp, korp, finns avbildad i fig. 3 på sid. 2. Den korpens består av ett skaft, i vars ena ände sitter en hacka, vars spets är ganska vass. Det finns också korpar med 2 hackor, och så ser redskapet ut så här: Som synes är det då liksidigt, och naturligtvis är bara en hacka i taget i verksamhet. Korpen har man stor användning för. Man kan kropa hacka loss stenar eller grus med den i ett s. k. grüståg, grustag. Ika man gräva

ett dike på en plats, där det är mycket hårt, t. ex. stenigt och grusigt, eller där sjätra jorden är mycket hårdarbetad, såsom om det är ett lager pinnmo, som man ska igenom, då har man också stor nytta av korpen. Likadant vid brunnsgrävning, där man träffar på hårda lager av jord, sten m. m. Ibland användes korpen, när man ska gräva upp rötter ur jorden för att få tjärvirke eller s. k. törve, törve, och då kan man kalla korpen törvegräv, törvgräv. (Törve användes vid tjärbränning). Ett korpliknande redskap påminner fig. 4 på sid. 2 om. Detta redskap har också 2 hackor, som man kan arbeta samtidigt med. Detta redskap måste gammalt tillbaka ha använts även här. Det förstår jag bl. a. av att en av mina sagesmän, en gammal

man, påminner sej, att han någon gång sett just detta redskap i en redskapsbod någonstans i de här trakterna, fastän han inte minns var. Att arbeta med de här omnämnda redskapen kan uttryckas med följande verb: hak, hacka, gräft, gräva, körp, korpa. Några meningar som tillämpning på redskapen geor och hackor, som jag hittills omnämmt: ta törvöksa va da eföl kon böker's Jag torvyeau med sej, ifall den behövs! skäfte dyk o löte jöökäsa Skaffet i jordyeau gick av. Håhåka var do so lök jöökäsa Flåhackau var då på lik jordyeau. i fan en rösta körp ine grusstägar Jag fann en rostig körp i grusstaget. da zon skol hak sänder törven da par skol gräft o pwoj böta törven som sko vora kvar o da elus skol körp leus grüsse som va sko fjär heim böte berge Du John, ska hacka sönder torven, du, Per, ska grä-

va av svålen utav korvorna, som ska vara kvar, och de, Elis, ska kropa lös gruset, som vi ska köra hem från berget. Krattor: Sv krattor och hackliknande redskap finns det också många sorter. En av de vanligaste är åkerkrattan, åkerkrattan, som finns avbildad som nr 5:1 på sid. 2. Den består av en träkam, på vilken det sitter ungefär 6 pinnar av järn. Kammen sitter fast vid ett ungefär 1/2 m långt träskäft. En annan kratta visas på bild 5:II, sid. 2 och kallas dyndhark, dyndharka. Där är klorna i regel 4 till antalet och oftast längre än åkerkrattans klor. Dyndharkan användes t. ex. för avlastning av gödsel från en kärva, ett vagnsflak av något slag, som inte är försedda med rent mekaniska (vickningsbara) anordningar för gödselavlastning, när

man kommer ut med gödsellasset
 på åkern. Redskapet ifråga är också
 mycket bra att tillgripa vid t. ex. fram-
 dragning av hårt packat hö i en
 hölada eller på den s. k. fäslådan, fäs-
 ladan, d. v. s. foderladan, som ofta är
 byggd ut på ladugården. På denna
 foderlada lagras man ofta mycket
 hö på sommaren och packas ihop det
 hårt. När man sedan ska dra fram en
 degsranson av hö och sedan släppa ned
 detta genom höghöle, hö-hålet, i golvet,
 så att höet kommer ned i ett hörn
 av sjätte ladugården, så får man of-
 ta slita och dra hårt i det ihoppac-
 kade höet, vilket blir en stor påfrest-
 ning för armarna. Mycket lättare
 går det då med en sån här hakka.
 Hö-hålet i ladugolvet är i vanliga
 fall täckt av en lucka, som man
 kallar höljäcka, hö-luckan. Inom

parentes kan nämnas, har viktigt det alltid har varit, att denna lucka hållits stängd, när inte hövedsläppning ägt rum. Hur lätt kunde det inte annars hända, att barn, och äro äldre, som kanske i mörker trevade sej fram i höladan, ramlade ned genom den öppna luckan. Föll man så på en hö-tög där nere, gjorde det ju ingen skada, men hannad man på det hårda ladugårdsgolvet, blev det värre. Man kan också använda krattor i stället för harv för nedmyllande av säd på åkrar, svedjeland o. dyl., och det har förorsakats av ^{att} det varit så mycket rötter, skenar och dyl., som gjort, att man inte kunnat få ned säden genom harvning. Att använda krattor uttryckes med verbet krät, kratta. Meningar med ord från ardelningen om krattor:

Om man har träpinnen äte ökerkräten
 go dem fot o Om man har träpinnen
 i ökerkrätterna, gå dessa pinnar lätt
 utav. nu glömd i tåga dömdshårka va
 ma Nu glömd jag ta dymshårkan med
 mej. i skol djara om väggflökan sina
 so ha got tip o dömdja va en gaga
 Jag ska göra om det här vagnsflökan, så
 det går tippa av gödseln på en gång.
 vem ha lämnat öp högljka öpa fyllsläden
 Vem har lämnat öpen hö-luckan på foder-
 ladan ovanpå ladugården? Beket et nu so
 da fot ne djärnong höghöte Var nu försik-
 tig, så du inte faller ner genom hö-hå-
 let! fo i stän gar e tag i dog fot del
 krät om et äns Får jag stamma här ett
 tag; jag duger väl till att kitta, om
 jag ej klarar opp nå annat?

Grepar. Grep (eller grepe) bli grep eller
 grifel, griffel. Grepar är av olika slag
 och användes för grävning, för lastning

av hö på en släde, för inkastning av tor-
 kat hö i en lada, för gödselspredning
 o.dyl. man talar om döndygriffel, dyng-
 griffel, mökagriffel, möckgrep, hög-
 griffel, högriffel osv. I ordet möka-
 griffel ingår verbet möka, mocka, som
 betyder detsamma som sköta, skotta.
 I det här fallet syftar det på att sköt-
 ta gödsel. Man säger inte 'gräva
 gödsel' och inte heller 'gropa gödsel'
 utan möka dönda, mocka gödsel.
 Ibland får grepen namn efter an-
 talet klor. Så t. ex. talar man om en
 jämsböugg, fem-kloing. På bilden sid.
 2, figurerna 7:I, 7:II och 7:III, finns tre
 grepar, som även kan sägas repre-
 sentera grepar, som använts här,
 fastän form och utseende kan väl-
 la något. 7:II är av trä helt och hål-
 let. I 7:I är mestadelen av trä,
 men yttersta delen av klorna är av

järn. I 7:III är bara skaftet av trä under det att klorna och det dessa sitter fast i är av järn. Ex. et skof du föl kast ^{en} höjs va döndygrefla som gör ⁷ ful o sfjät. Inte ska du väl kasta in ¹¹ höet med dynggrepen, som är full av skit! ta jämklovingen o möka ihop hölmen giva e-n hög. Tag 5-klovingen och rafs ihop den här halmen i en hög! Spadar, skovlar och skyfflar. I sing. heter dessa: spöda, spade, skövel, skovel, sfjäfel, skyffel. Även dessa redskap kan ha olika storlek och utförande. De typer som finns här påminner mest om de som är avbildade på sid. 2, fig. 8:I, 8:II och 8:III. 8:I är en typisk skyffel med träskäft och med själva "bladet" också delvis av trä men kraftigt förstärkt med järn, som nästan helt täcker "bladet". 8:II är en spade av

trä och större delen av "bladet" utav järn. Som synes på bilden är spaden spjutig, under det att skyffeln är tvär. Men använder spaden mest där det är hårt i jorden, och skyffeln användes, där man ska skyffla ihop sådant, som är mera löst t.ex. skyffla ihop säd på loggvolvet i en hög, skyffla av snö från en bro, grus från ett gruslätt osv. 8:III är en skovel, som är ganska lik skyffeln i 8:I.

Skoveln är i regel bredare än skyffeln, och största delen av skoveln är av trä. För att den inte så fort ska förstöras eller nötas opp, är den i kanten längst ned försedd med en järn- eller plåtkant, som brukar kallas skönugg, skoning. Detta sista ord kommer av sko_o, sko, som i det här fallet betyder ungefär detsamma som att "sko" en häst.

En skovel, som är förstärkt på det-
 ta sätt, säges vara skod, skodd, till
 skillnad från skovlar utan förstärk-
 ning, och som säges vara öskod,
 öskodda. En annan spade är den
 s. k. täckdecksspödan, täckdiksspada, som
 är åtskilligt smalare än en vanlig
 spade, och som därför passar bra an-
 vända, när man ska göra smala diken.

Ytterligare en spade bör omnämnas,
 nämligen en s. k. leirflägg, leirslunga.
 Den användes, då man dikade, där det
 var gott om lera. Att det i detta red-
 skaps namn ingick ordet 'slunga', be-
 rodde på, att man, när man stod i di-
 ket och spadade lös lera där på bott-
 nen, så fläggade, slungade, eller kastade
 man sedan upp lera på diketskan-
 ten. Leirslungans bredd var bara 12-15
 cm, och till formen var den buktig.
 Man sagdes må jämförde den till

formen med ett halvt rör. Och när man grävde fram leran med detta redskap, formades leran ^{av röret} till en korrliknande massa. Ex. Motsvarande verb till de 3 substantiven i rubriken till det här avsnittet: spöda, spada, skövel, skovla, skjäffel, skyffla. Ex. kom då va-n spöda fast i så ot då skul töga-n skjäffel Kommer du med en spade, fast jag sa, att du skulle ta en skyffel. i ha got för ma ot-n kvin som ha spjuita näsa har i stakat höndör Jag har fått för mej, att en kvinna, som har en spju-
tig näsa, (ocksa) har ett kort humör. skjäfla sēna hol no et na lagg, kon ha zu ingen skönvagg Den här skyffeln håller nog inte nå länge, den har ju inget plåbbslag, i skul ha haft-n leirsking do i skol vagg op deike sēna Jag skulle ha haft en lerslunga (en mycket smal spade) då jag ska rensa opp det här diket.

ta vand ma äte röiden do i hol o sjsjefel
 o doindya böta flökan. Det rände mej
 (= jag fick som nå håll) i ryggen, så jag höll
 på skuffa av gödselu från flaken. ta o
 spida op blombanken zina ot ma Tag
 och spada opp den här blombanken åt mej!

Spett. Detta ord blir på dialekten: o. spēt
 el. spēt n. bs. spēte el. spēte op. ~ bp. spēta.
 Om spettet är av stål, kallas det ^{järnspēt} järn-
 spett, är det av järn, säger man i repl.
 järnstör, järnstör. Man har stor använd-
 ning för spett av olika slag: vid sken-
 brytning eller uppbygning av stubbar,
 när man ska lyfta opp eller place-
 ra om nånting annat, som är myc-
 ket tungt, t. ex. en träled med en
 tung motor i, en träbro, som ska
 vickas upp och pallas upp med nån-
 ting. Dessutom kunde ett järnspett
 eller en järnstör vara räddningen,
 om det var tjäle i marken, eller

om marken var mycket hårdarbe-
 ted på grund av stenar, grova röt-
 ter m.m., så att hackor och spadar
 inte orkade ta sej igenom. Vid an-
 vändning av järnspett och järnstöva,
 behöfdes också oftast ett s.k. öbröt
 eller öbröt, åbrött, d.v.s. en plankbit,
 en kraftig träläda, en lämplig sten
 el. dyl. Fjättra spettet kallades ofta i
 det här sammanhanget för bröt el-
 ler bröt, brött, till skillnad från å-
bröttet. Skulle man t.ex. vicka upp en
 stor sten med järnspett, så stack
 man spettet under stenen, så
 långt det gick. Sen lade man å-
bröttet, t. ex. plankbiten, på trären
 under spettet, och med kroppstryng-
 den tryckte man ned spettets före-
 del, varvid stenen kanske rubba-
 des något ur sitt läge, o. s. v. un-
 dan för undan. Med den här skis-

sen försöker jag demonstrera, vad jag nyss skrivit. Som synes, är det här-

- 1 = stenen
2 = järnstör (brottet)
3 = ä-brottet
4 = handen (kraften) som trycker nedåt

stängsprincipen, som gör sig gällande här. Att använda spett uttryckes med verbet speta, spetta. Ex. ta -n jägstår o stort op e hot opa - eisa

Tag en järnstör och stöt upp ett hål i isen! Döj pågäcka sina del öbröt Duger den här plankan till ä-brott? ta o speta hot låts hat knog sina äte jöokhögen Tag och spetta bort den här hårda knölen i jordhögen. Släggors Slägga heter på dialekten släg en s.k. stingslag, stenslägga, användes bl.a. vid handborring av sten. Man använde då en järnborr, som var vässad så, att den blev flat nedtill. En man höll i borren och vred den efter behov. En annan slog med stensläggan på borren, ja,

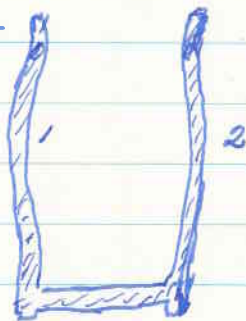
ibland var det 2 man, som växelvis i takt slog på stenborren. Detta var ofta ett vådligt jobb, särskilt för den som höll i borren. Borren måste ofta vässas. Det gick till så, att man värmdes borren och lade den på ett städ och plattade till den. Sedan h₂e, härdade, man borren genom att doppa ned den i kallt vatten. Det var en viktig procedur allt det här. Borren skulle värmas, tills den fick en viss färgton. Och i vattent skulle den kallas varken för lång eller för kort stund. Dela proceduren brukade uttryckas med verbet läpa, löpa. En sorts slägga, som man kallar knössa, knosa, kunde vara upp till 6 kg tung och användes bl.a. till att slå bort ett utstående hörn el. dyl. i en sten. Ett annat namn för 'knosa' var störsläga, störsläggan. För

i tiden brukade man också handla ma-
kadam. Man började då med att bear-
beta sten med en knosa, sedan med
en något mindre slägga. Sedan kom
kilen till användning, och på denna
slog man med fjilhomag, kilhamma-
ren, som såg ut som en liten släg-
ga. Ex. va sko het bog zina so-n hol
bater, so man käre pto opo-n va fråge
Vi ska härda korren här så att den
håller bättre, då man börjar slå på
den med släggan. Drögar. Det
finns olika sådana, nämligen stein-
drög, stendrög, steinplada, stenplade,
steinffär, stenkärria. Dessa 3 redskap
användes vid bortforsling av stenar.
De två första var försedda med me-
dar. Det sistnämnda, alltså sten-
kärria, var försedd med hjul och
behövdes dels vid transport av mycket
stora stenar, dels om stenen eller

stenarna skulle transporteras en längre sträcka. Stenkärren kan beskrivas så här: Den såg ut ungefär som en vanlig kärren på 4 hjul. Tjätta flaken mellan hjulen vilade fram till på åsen mellan framhjulen, men bak till låg inte flaken på åsen mellan bakhjulen utan under åsen. Och när då en mycket tung sten skulle lastas på flaken, gick det lätt att genom en slags skruvanordning låta flakens bakre del komma ända ned mot marken. Sedan man då lastat på stenen på flaken, skruvad man i motsatt riktning, varvid flakens bakre del kom upp mot axeln mellan hjulen. Skruvanordningen var så konstruerad, att det inte var någon risk för att flaken skulle falla ned mot marken under transporten. Körredskap och dragordningar. De vanligaste drag-

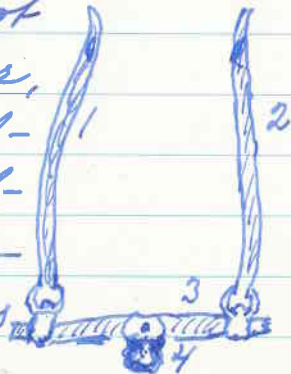
ordningarna var skaklar. Böjning av ordet skakel: os. skäkel f. os. skäkelä op. skäkel bp. skäkten. Skaklar gjorde man av trä, i regel av björk. Här är en skiss av ett par skaklar

1 och 2 är skakelstänger, 3 är skäkelstön, skakelslån, som också kallas äksöt. Böjning: os. äksöt m. os. äksöt op. äksöta bp. äksötan.

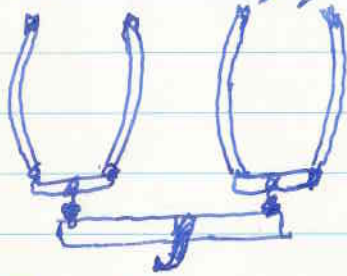

Det är svårt att överätta detta ord.

Man kanske kan säga, att det närmast ordet för äksöt är skakelslå. Vid denna kan skakelstängerna vara stumt, stumt, fästade, d. v. s. som "ledar" inte mot varandra. Ett annat par skaklar, där stängerna "ledar" mot skakelslån, syns här intill. 1 o. 2 är skakelstänger, 3 = skakeltrå, 4 är en skakelmärta, som på vår dialekt kallas

tägen, Böjning: os. tågo f. os. tågon op ~
 op. tågen eller tågen. Denna märka ska
 passa in på en krok i kälken, stöttingen
 eller vad det nu är, som ska transpor-
 teras. Talande är det nödvändigt, att
 två hästar hjälps åt att draga en
 tung last. Då kan skakelanordningen
 se ut ungefär så här. Ett gemensamt namn

✓ på allt amidet till
 draganordningen är
 skakelsmede, skakel-
 smidet. Redskapet 'krok',
 som är avbildat som

n:r 13 på sid. 6 förekommer inte här. Red-
 skapet öder, ärder, eller at, at, före-
 kommer däremot. Ett sådant redskap
 är avbildat som n:r 14 på sid. 6. Man
 brukar också benämna det ökvält,
 åkvält. Redskapet användes mest till
 att luckra upp jorden. Som exempel
 kan nämnas en åkerteg, där man

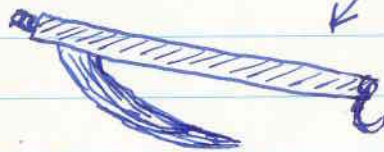

förut haft korn, och där man nu vill
 liksom vända om (vända om) jorden,
 så att kornstubbarna kommer under.
 Att köra med en ålder kallas att
 möl, mylla. Andra slag av ålder finns
 också, t. ex. ett redskap liknande fig. 18 på
 sid. 6. Antalet klor på en sådan ålder
 kan variera mellan 3 - 5 - 7 stycken. Så
 t. ex. talar man om jämklo^{er}, 5-klo-
 iga ålder osv. Den måste vara konstru-
 erad med 2 skaklar, då den har mån-
 ga klor och ska dragas av häst. Har
 den bara 3 små klor, eller kanske t. o. m.
 endast en klo, kan den dragas av en
 karl, och då kan den följaktligen i vis-
 sa mycket förenklade former bara
 vara utrustad med en dragstång,
 som också framgår av bilden. Red-
 skapet användes t. ex. vid kupning av
 potatis, särskilt om det bara har en
 klo, och då kallas det paromöl, po-

talisat. man säger då, att man ska
 färr mila påron, käre mellan pota-
 lisen (underförstått: potatisfärrorna),
 om en häst är dragare. Men om alex
 drages av en karl, och en annan karl
 styr alen, säger man dröga mila på-
 ron, dröga mellan potalisen. Teller
 också: va skof ä påron Vi ska "ala"
 potalisen. Böjning av verbet "ala":
 inf. ä pres ~ imp. ä sup. ~ exempel:
~~ä~~ skakelstängerna sitta sitta starkt fast
~~ä~~ äksoy - de här skakelstängerna
 sitter oroligt fast vid skakelträdet (en
 skakelslän. när du satt fast för lite
 låg äk äksoy krooken äk släden
 kom et o go inr "Nu har du satt
 fast för lite märta i skakelslän; kro-
 oken i släden kommer inte att gå
 i den. en öfer ren ä o m ökvätt ser
 näsorn et o samma reiskap hä kan stjila
 mila stöfeiken mila änt ä bloo osv.

En årdöl, en al och en åbrält är näs-
 san ett och samma redskap; det kan
 skilja mellan storleken, mellan anta-
 let klor osv. I kom straks en i ha-
 bora såväl en bit böfe körtigen
 Jag kommer strax in, jag har bara
 kvar att vältta en bit av korntegen.

Fig. 19: I och 19: II visar olika typer av
 redskapet rest, rist. Böjning: os. rest
 os. rest₂ os. rest₃ os. rist₁. Den vanligas-
 te risttypen ser ut ungefär som den
 här skissen:

åstakomma risten
 (skäran) i marken,
 kan vara ända till 1 me-
 ter lång.

Stommen består av en
 björkstock. Som namnet anger, åstak-
 kom man med risten en skära i
 marken, och när man då strax efter-
 åt kom med ploget, gick det över-
 hört mycket lättare att skära

opp och vände en s. k. fjära. Man be-
 hörde i allmänhet inte ha någon
 särskild användning för att mar-
 kera avståndet mellan fjärrna,
 utan det borde en något sämre van-
 ristare klara av med ögonmått.
 För att från början få rätta fjärr-
 kunde man "staka ut", var risten skul-
 le gå. Risten var särskilt nödvändig
 att ha vid plöjning av seg gräsvall
 och vid nyodling. I sistnämnda fall-
 let kunde terrängen ibland vara myc-
 ket hårdarbetad på grund av kraf-
 tige rotträdar, stenar o. dyl., och
 då brukade man ofta ha en krafti-
 gare typ av rist. Att använda en
 rist kallades att rest, rista, och i-
 bland så man: rest för rista för.
 Ex. påpa men häd-n mjöfje brä rest
 o pövr va-n en dukt restar o dä-
 för vat-n teid änleita del ot rest

åt gräna o bekanta. Min pappa hade en mycket bra rist, och själv var han en mycket duktig ristare, och därför blev han ofta anlitaad till att rista åt grannar och bekanta.

Plog. Ett något nyare jordbearbetningsredskap är plogen, plo-
gen. Han använder ofta ordet velt,
vält, om detta redskap. Det del
av plogen, som vänder jirau vid plog-
ningen, kallas vändstjär, vändskiva.
Ett äldre namn på denna var plog-
fjöl, plogfjöl eller ploghylla. Den satt
alltid på högra sidan av plogen, och
därför kallades denna högerplog,
högerplog. Rätten på vändskivan
var beroende på plogets storlek
enligt principen: ju större plog,
desto större vändskiva. Skivans
form spelade stor roll. Ju vin-
dare (buktigare) skivan var, desto

bättre lade sej färnan, men samtidigt gick plojen tyngre att dra. Om det var så, att färnan ibland föll tillbaka, så fick man genast stoppa körningen och med handkraft få färnan att vända sej som den skulle. Ibland var det nödvändigt, att körkarlen eller någon annan med foten sparkade till färnan med jämna mellanrum, så att den inte hann falla tillbaka igen. Följande delar av en mera modern svängploj kan omväxlas, allt enligt bokstavsbeckningarna på fig. 24, sid 10: a = högerhandstag, b = vänsterhandstag, c = skötmen, skalmar, d = stag, stag, e = os, ås, j = till, k = vändskiva, n = landskiva, som täcker plojens mot det oplöjda vända sida. Den här beckningarna plojens utseende påminner mest om den plojtyp,

som länge var mest i ropet inte
 enbart i Norrfjärdens socken, där
 den tillverkades, utan vida omkring.
 Jag var i flera år bosatt endast
 några 100 m. från den smedja i
 min hemby, Lökavod by, där smeden
 Karl Holukrist tillverkade denna plog.
 Plogen fick namn efter honom och kal-
 lades allmänt hölmkristplogen, Holu-
 kristplogen (eller Holukristvätten). Det
 är ganska intressant att erinra
 sig, hur man många gånger, då man
 gick förbi Holukristsmedjan, såg en
 splitterny plog stå vid vägkanten
 med en stor, pryddigt skriven adress-
 lapp på. Då förstod man, att plo-
 gen skulle transporteras med last-
 bil, buss el. dyl. till den nye ägaren.
 Oh jag vet också, att detta kunde
 ofta betyda först en transport
 till närmaste järnvägsstation,

Öjebyn, för vidare befordran. Denne plog påstods vara så bra avvägd, att den ibland liksom "styrde sej själv", alltså, den gick som den skulle, ännu om körkarlen inte alltid styrde den med sin hand. Inte underligt, att man ibland kallade denna plog, och andra bra plogar, med namnet balansvält, balansvält. Namnet kommer väl närmast av att man liksom balanserade med den på så sätt, att den ibland gick djupare ned i jorden än normalt, ibland mindre djupt. Så t. ex. kunde man träffa på en lura, och då balanserade man ner vältens djupare. Men var det en fördjupning i marken, balanserade man välten, så att den just där trängde mindre djupt ned. En plog måste förstås repareras ibland. Dit hörde bl. a. att väss tilln, vässa bilen, så att den ut-

förde sitt plogarbete på bästa sätt. Vid transport av plogen mellan olika åkrar och skiften hade man inte någon speciell släde, utan det gick bra med en vanlig lastvagn t.ex. Att använda plogen kallades att plöja, plöga, eller att vält, vältta. Sladd, sladd, var ett vanligt namn på redskap, som man jämnade av färdorna med före harvingen, eller som man t. o. m. ibland slätade till åkern med efter sådden. Sladden kunde variera åtskilligt i utseende. Den enklaste typen såg ut nästan som en dörr med en fästarrordning på ena kortsidan. Förresten har jag hört berättas, att en del bönder gammalt tillbaka använde just en sådan gammal dörr till sladd. Man kunde också ha sladdar med pinnar under den ena långsidan i likhet med bild 26,

sid. 12. Pinnarna kunde vara av trä eller järn. Jorden luckrades upp genom dessa pinnars inverkan, samtidigt som den andra delen av sladden jämnade ut jorden. Man kan då säga, att redskapet i fråga var som ett mel-lanting, en bestånd, av sladd och harv. Om sladden hade träpinnar, kallades den träsladd, träsladd, men var pinnarna av järn, så man säger träsladd, järnsladd. Man kunde variera ett sladdredskaps tryck mot marken. Ville man ha trycket hårt, kunde man lägga på stenar eller andra tyngder, eller också kunde köraren stå på själva sladden under körningen. Harv.

Redskapet harv böjes så här: o. härv f. b. härva o. härv b. härven. Den äldsta kända härven var den s. k. pinnhärva, eller pinnhärva, pinnhärven, som var försedd med pinnar av trä. Pin-

narna var raka. Man satte fast des-
 sa pinnar med fjälar, kilar. Pinnarna
 sattes fast i trästycken, vilka i sin tur
 sammanhölls av tvärträn eller flöa,
 släar. En sådan här beskriven harv
 brukade kallas ökerharv, åkerharv.
 På sid. 12 föreställer fig. 29 just en
 sådan, eller liknande, harv. Ibland
 ville man ha harven att gå mer el-
 ler mindre diagonalt. Detta var
 möjligt genom någon form av styre.
 Detta kunde vara ett eller två tand-
 tag som på bild 29, eller bara en lä-
 derrem med ögla, som var fast-
 satt vid ett eller två av harvens hörn,
 och som man ryckte i vid behov
 för att få harven att gå mer el-
 ler mindre snett. En mycket ef-
 fektiv harv var rjghårva, rullhar-
 ven. Den vanligaste typen (se perspek-
 tivskissen på nästa blad!) bestod av

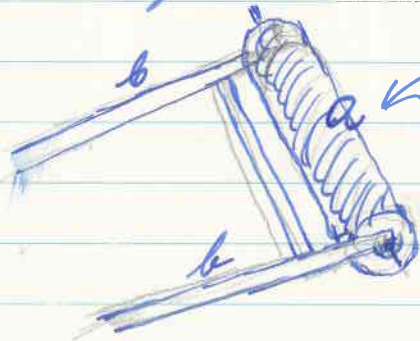

följande delar: 1 = ram runt omkring, 2 = tre runda kavlar, som ursprungligen var av trä, men som så småningom började tillverkas av järn. I kavlarna satt järnpinnar, som var mer eller mindre krokiga. Dessa pinnar var anordnade så, att de inte grep in i varandra, då kavlarna rullade runt. Pinnarna rasade och rev, slet, rispade och kläste sönder allt, som kom i deras väg, såsom jordklor, lerklumpar, smårotter, fågor m.m. Ibland måste man stanna av harvningen och med händerna ta loss rotter, gräs, fågor och revor, som lätt ville linda sej omkring kavlarna. Ett litet bevis på effektiviteten av rullharvens arbete och att den med sina många klor kom åt varenda liten kvadratcentimeter av jorden, var,

att man ofta hittade borttappade saker med hjälp av harven. Man har hört fantastiska skildringar om t.ex. bonden, som förlorade sin vigselring i jorden, och som så småningom fann igen densamma, sittande på en av harvens klor. Likadant kunde man^{hitta} borttappade tankar från en järnkedja, damarmband, som borttappades av berivningsarbetare i potatislandet, osv.

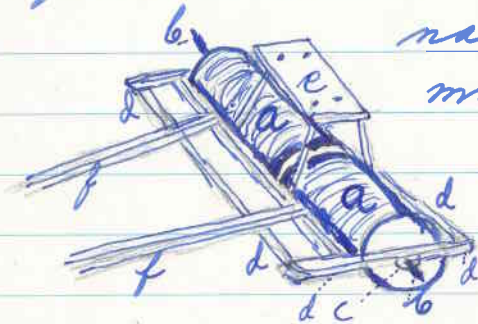
Se
med
om
harv
i
hittat
på blad
nr 71.

Att köra med harv kallades att hårv harva. Vält. En vanlig benämning på redskap, som används att packa till jorden efter sådd, eller att krossa jordkotor med, var vält, välten, eller som man oftast sa, lält, lulten. En enkel

lult, lik den i fig. 32 på sid. 15. Den består av en rund vältklubb, vältklubb, a, av trä, t.d. av gran eller furu. Den kunde

vara reffled eller försedd med påspikade slantar. Längs genom vältklabben är en järnaxel indriven. Denna axel brukar kallas vältnål, vältnål. Lagret, som järnaxeln är indriven uti, är en järnhylsa, som brukar kallas lagerbås, lagerbåssa. Denna är fästad direkt vid skaklarna, b. En annan typ av vält förekommer också. Sin skiss här liknar figur 31 på sid. 15. Delarna är följande: a = 2-delad vältklabb, b = vält-

nål, c = lagerbåssa, d = ramen (stativ) runt vältklabbarna, e = sittbräda eller boken, boken som köraren sitt på, om välten behöfde göras tyngre, f = skaklarna. (För en den fört beskrifna välten kunde konstrueras med sittbräda).

II. Höst- och vårplöjning.

Ordet öker, iäker, användes mest om mark, som är odlad. Ett genom diken på alla sidor omgivet fält kallas teyg, teq. Ordet land, laud, finns i samma betydelse, ofta i sammansättningar, t.ex. päroländ, potatisland, röroländ, rorlaud. Men är det frågan om korn och andra sädeslag, så blir det i regel "teq" i sammansättningar, alltså: körteyg, kornetq, lävteyg, havreteq o.s.v. Stren 'fält' kan förekomma, t. ex. rögfiält, rågfiält. Säger det bara ett trädgårdsområde, säger man trägozländ, trädgårdsländ.

Plöjning. Ordet 'plöjning' användes ofta som gemensam benämning på arbetet med åkerns beredning. Man skiljer mellan höst- och vårplöjning, alltså höst- och vårarbete. Höstplöjningen började började ofta strax efter det skörden var avslutad.

Den kunde pågå ända fram till mar-
ken blev allt för hårt tillgrusen. Ti-
den för vårplöjningens början kan
aldrig exakt angivas, utan allt
beror så mycket på väderleksför-
hållandena, t. ex. när marken blir
bar och lagomt uttorkad, när tjä-
len går ur jorden o. s. v. Man bear-
betade då den jord, på vilken vår-
sådden skulle ske. På frågan om,
hur många hästar och karlar, som
användes vid ristning och plöjning,
så blir svaret, att det berodde på
jordens (markens) beskaffenhet. I
allmänhet var det så här: rist-
ningen sköttes av en man och en
häst utom i det fall, då det var frå-
gan om obruten mark, och denna
var s. k. råsmark, rasmark, rik på
grova, seiga rötter, stenar m. m., el-
ler om det var ett gammalt, igu-

grott träde med tuvor, dygelpöter,
 d. v. s. rötter av kvickrot, och annat
 kraftigt gräs. Då kände det, att man
 lät två hästar draga risten. Och
 ofta hade en man fullt sjö med att
 under sådana svåra förhållanden sty-
 ra och balansera risten, och då var
 det nödvändigt, att en annan karl,
 (eller en större pojke) skötte körnin-
 gen av hästen eller hästarna. En
 allmän regel var, att det var tungt
 bearbeta sandjord och lätt att bear-
 beta lermylla och s. k. dya, dya, d. v. s.
 röta. Omnämnas bör också, att när
 man plöjde en åker, t. ex. en korn-
 åker, året efter det den skördats,
 gick det ganska lätt, och då bru-
 kade man ha en s. k. ökvält, åkvält,
 på vilken en särskild "rist" satt
 fast, och denna rist gjorde då skå-
 ran, som välten sedan följde. Då

bortföll självklart riktning med en
 särskild rist, häst och karl. Sedan
 ristan, ristanen, ristanen upp, var plo-
 gen (välten) skulle gå fram, vidtog
 plöjningen. Då var det i regel två
 hästar, som spändes för plojen, och en
 karl styrde plojen, medan en annan
 skötte om hästarna. Och vid mera kom-
 plicerad plöjning behövdes en tredje
 man till att ^{välta} ristanen, om denna av
 plojen inte lade sig i rätt läge. När
 man läser den här redogörelsen för
 plöjning osv., så kan man ju undra
 över, huru vanliga "småbönder" kunde
 ha tillgång till 2-3 hästar. Ja, själva
 hade bönderna i regel bara en häst,
 men sammanhållningen grannar e-
 mellann var stor, och man hjälpte
 varandra, så gott man kunde. Man
 bildade t.ex. arbetslag. Så kunde t.ex.
 3 bönder med var sin häst, tura om

med höstplöjningen hos varandra, och detta hade sin följd, att man inte behövde ~~det~~ direkt leja någon arbetare, något som man egentligen inte skulle ha haft råd med. Det frågas också om hur stor areal man hann plöja per dag. Det är omöjligt besvara exakt den fråga. Man kan väl säga som så, att i t. ex. ett arbetslag, var alla inställda på att arbeta så gott man kunde och utan att direkt tänka på att "hos den och den i laget arbetade man till sena kvällen, men hos mej avslutades dagens arbete tidigt på aftonen", osv. Nästa gång man arbetade tillsammans, var det kanske tvärt om. Det som kanske i första hand såg ut som en vräthvisa, utjämnades i det långa loppet. De som hade möjlighet att arbeta åt andra än laget, utförde gärna sådant arbete, och tog då naturligtvis betalt därför. En

karl, som höll både häst och redskap i ar-
 bete åt en annan, kunde nog på 1930-
 talet förtjåna omkring 10 kr per dag, har jag
 hört. Uttryck för jordens fuktighetsgrad
 i samband med plöjningen: när jorden är för
 tät ot plögg. Nu är det för torrt att
 plöja. Med en tre var sejn syft kan va
 et bäre va plöggninga. Medan det är
 så här syft, kan vi inte börja med
 plöjningen. Plogar, som man använ-
 der sejn av, kan se ut likadana, men
 de kan ändå vara ganska olika i ar-
 betet. En del är djupgående, en
 del tråttom, en del lägger ristfåran
 så fint, så fint, andra plogar gör det
 inte. När en ristfåra är gjord, blir det
 ju förstas som ett "dike", där fåran ligger
 före plöjningen. Detta dike brukar man
 kalla plöggfåra, plogfåran, eller löm-
 föra, lomfåran. Det upplöjda fältet
 benämnes ristland, ristland, medan det

inte var delfföt, tillkört, d. v. s. bearbetat vidare. Tegläggnings. När man ska plöja opp ett område, kan man gå tillväga på olika sätt. Ett sätt är att börja i mitten av en teg och plöja opp först en fjära och sen i motsatt riktning en fjära, som då ligger sej mot den första. Man kallar detta att lägga opp en plögg ryg, plöggrygg, eller att lägga opp en ryg för, ryggfjära. Sedan körde man plögen fram och tillbaka, undan för undan, tills man plöjt ända till dikena på tegens båda långsidor. Att plöja en åker på det nu beskrivna sättet, alltså med början i mitten av fältet, har till följd, att den upplöjda åkern får liksom en "rygg" i mitten. Och det är bra bl. a. för avrinning av vatten. På ett annat ställe är åkern kanske före plöjningen nog så hög i mitten.

Så vore det inte lämpligt med det plogningsätt, som jag här beskrivit utau nu passar det bättre börja vid tegens ena långsida och sen på åkervägen ta den andra långsida. Och så fortsätter man undan för undan, och till sist kommer man till mitten av tegens från båda sidor. Tegens fåror bli hela tiden vända från varandra, och när man då har färdigt, har man delvis eliminerat bort ryggen i mitten. Det finns ett uttryck för detta plogningsätt nämligen fröstälpen, fränstälpen, stälpen, som skulle kunna översättas till isärplöjning. Och det förra plöjningsättet kallas höopstälpen, hop-stälpen eller sammanplöjning. Man plöjde aldrig i samma fåra två gånger för att få djupare mylla. Vid vilket plöjningsätt som helst kunde man inte plöja fårorna ända fram till tegens tvär-

kant, om det fanns ett dike där, ett staket, ett stenröse el. dyl. Men efteråt plöjde man förstås detta område, som förresten hette hästrämpe, hästrampet, uppkallat efter att hästarna ju för varje vändning på tegen trampsade upp marken där. Dessa fåror blev alltså vinkelräta mot längfåror och kallades tvärfören, tvärfåror, eller tvärföverföra, tvärs-över-fåror. Och sedan området ifråga var färdigplöjt, kallades det tvärtåg, tvärteg. Uttryck för att plogen tar för litet eller för mycket i sidled: ha stöt, det stjal (av stjälta). Det behöfde bara vara, att en sten, en lös bit av gamla rötter, en tåga el. dyl. råkade vara i vägen för plogbilen, varvid denna gjorde en liten "gir" inåt eller utåt i fåran. Ibland kunde en hel del ris, kvickrottingor och annat "skräp" liksom klumpor

ihop sej framför plogkullen, och då så
 man så här: ha för, det förer. Släppte
 inte detta skräp av sej självt, fick
 man stanna och ta bort det med hän-
 derna, en spade el. dyl. Se vidare i tillägget
 på ark 43-45!

III. Trädesbruk och gödsling.

Träda. Då man inte besädde en åker-
 teg en sommar, sade man, att tegeu
 läg i trê, läg i tråde. Man kallade
 all jord som läg i tråde för trêsgöta,
 trådesjord. Om man t. ex. ville framhålla,
 att man på ett utskifte inte besädde
 åkerjorden näring, kunde man säga:
 öpa skifte höra va böra trêsgöta e
 or. På skiftet ha vi bara trådesjord i
 år. Orsaken till att en åker fick ligga
 i tråde var, att man ansåg, att
 jorden behöfde få vila ett år, så att
 den inte skulle behöva bli alltför ut-
 sugen på näring. På smänningom fick
 man klart för sej, att det var ett

visst slöseri att låta jorden ligga o-
 använd, och att kunde "vila" på det sätt-
 et också, att man omväxlande med sä-
 deslag, potatis o. dyl. på området ifråga,
 allt enligt principen: olika växtar
 ta olika näring ur jorden. När en
 åker låg i träde, brukade man ibland
 bearbeta den, för att den inte skulle
 groo em, gro in, allt för mycket och
 berövas näring på det sättet. Då
 kunde man köra åkern med fjäder-
 harv eller årder. I sistnämnda fallet
 så man, att man skulle ät, ala å-
 kern. Sedan man några år i följd
 haft åkern att avkasta korn, pota-
 tis, havre, råg o. s. v., så brukade man
 låta den övergå till trê, träda, igen,
 och detta kallades att läg ot, lägga
 igen, området ifråga. All jord, som
 man hade besädd eller utnyttjad på
 annat sätt, såsom för potatis, ro-

vor m. m., kallade man öpenjörd, öpenjörd. Det var förut ganska vanligt, att man utnyttjade träderna som betesmark efter höskörden, och likadant gjorde man ibland med åker, där man skördat havre, grönfoder m. m. Men man lät inte kreaturen börja beta omedelbart efter höbäringningen och skörden, utan först skulle det bli lite återväxt. Detta uttryckes med orden: ha sko för väx ot välta fast det ska få växa igen lite först. Genom stängsel av olika slag utnyttjade man träderna som betesmark i tur och ordning. Det var emellertid delade meningar om den här metoden att släppa ut kreaturen på höfbete. En del bönder ansågo det vara bra för marken. Man trodde att värligheten skulle öka efteråt. Och en viss gödning fick man liksom på tö-

pet. Andra bönder tyckte, att det inte var bra att korna betade av fläckar här och där och lämnade kvickrot och diverse annat gräs, som de inte gillade, och som stod kvar som tofsar till nästa vår. Denna s. k. fjäna, fjöna (fjölårsgräs), hindrade i viss mån den nya växtligheten. På tegar, som låg i träd en sommar, kunde det ibland växa rätt så mycket ogräs. Man brukade då med en ärder eller al restne, köra ner detta gräs i jorden, där det så småningom mulnade. Var det mycket kvickrötter och andra större rotogräs, var det lämpligt fö bort detta medelst den fömt beskrivna rullkarven, på vars karlar gräset och tågorna fastnade bra. Det var svårt fö bort detta för hand, men det gick bättre, om man rullade karlarna baklänges. Andra åkerarbe-

ten var bortskaffade av stenaar från åkern. Man bröt upp större stenaar med spelt och stänger. En del stora stenaar fick man lättast undan genom att gräva ner dem i gropar.

Andra stora stenaar gick inte hantera, förrän de sprängts i bitar. En gammal metod före det sprängämnen började användas, var att genom eld hetta upp stenen och sedan hålla på ratten, varvid stenen sprack.

Genom kilar och släggor m. fl. redskap fullbordades sönderdelningen.

Stenarna kunde läggas upp i stenrösen eller köras bort på lämplig plats, där de inte var i vägen. Ex. i trog var skot lag ut öpenöbla som var höra öpa ijtstiftet. Jag tror vi ska låta den odlade jorden på utskiftet övergå till träden igen. Diken. Ofta passade man på att göra nya diken eller rensa upp gam-

la det är, så jorden läg i tråde. Att göra diken uttryckes med verbet däik, dika. Dikenas storlek varierade efter förhållandena t. ex. efter vattenmängden som man ville ha bort. Var åker mycket syrr, surr, behövdes naturligtvis både flera och större diken. Inom som dikade kallades däikar, dikare. Dikning ansågs vara ett tungt arbete. Det var ofta starka karlar, som åtog sig dikningsarbetet mot betalning. Ju mer de sysslade med detta arbete, desto mer tränade blev dom. Och när bönderna ibland måste leja för detta arbete, ville de naturligtvis ha tag på en karl, som var känd som en god däikar, god dikare. Dikningsarbetet bestod av flera moment. För att få diket så rakt som möjligt satte man ut ett rep, som kallades däikesleira, dikeslinan.

Det översta lagret, mätjotta, mat-
 jorden på en öppen åker, eller töt-
 ven, torvorna på ett träde, tog
 man opp först. Sedan grävde man
 nedåt på djupet. Det kallades att
 toga töntäg, ta bottentag. Diket
 skulle grävas så och så många spö-
 datäg, spastag djupt. Den slutande
 delen av diket kallades flänt, slänt.
 Att göra denna uttryckes med verbet
flänt, slänta. Dikets kant, dikes-
 kanten, eller rena, renen, jämnade
 man till på bästa sätt. Detta kal-
 lades att sjjöra kanten, skära kan-
 ten. Att jämna till diketsbotten och
 skotta opp jorden kallades att sköta
dike, sköta diket, eller sjjutt
bötn, skjuta botten. Att reangöra
 gamla diken kallades att rengöra
dikena. Att röda, röja, fö-
 re dikningens början bestod i att hugga

ner vidjor, snäbuskar o. dyl. Benämning på olika diken: ärlöpsdike, arlopsdike, gräv, grav, som i regel var ett djupt och brett dike, rödike, gränsdike, som markerade rot, vätt, eller sfjälva, skiljelinjen mellan två olika ägor, teigdike, tegdike, som var större eller mindre diken, som skilde åkertergarna från varandra, täckdike, täckdike m. fl. Sen gammalt var man mån om att inte förlora så mycket dyrbar jord genom diken. Därför började man för länge sedan göra täckdiken. På botten av diket lade man fyllnadssten, gärdsgårdsstänger, helst klivna pådarna, slavor från skogen o. dyl. Sedan täckte man detta underlag med t. ex. grannis för att inte jorden skulle rassa ner och täppa igen källigheterna mellan stänger, slavor och planor och förhindra vattnets borttrinnande. (På småningom bör-

jade man taga lerrör och dylikt i bruk).
 Benämning på den ur diket uppskottade
 jorden: dikesröl, dikesvall. Denna kasta-
 des ut på åkerna med hjälp av grep eller
 spade, eller också köides den ut med
 kärra, om den skulle användas på an-
 nat håll. Ibland var det aktuellt att
 lägga igen ett gammalt dike, t.ex. om
 marken började bli torrare än förut.
 Detta kallades att lag ut, lägga åt,
 diket. Det var bra bli av med en del
 smådiken här och där, varigenom man
 fick större enklare mark, vilket ju
 alltid var en fördel, dels för att man
 fick ju värdefull mark, där det förut
 varit diken, dels blev körning och an-
 nat arbete mindre tidsödande, då
 tegarna blev större. ~~Vid~~ Vid dikning
 måste man också tänka på att få
 rätt lutning på diket, så att vatt-
 net rann i rät, som man ville.

Detta kallas, att det skulle vara bra
 öndatäg, undantag, eller bra syg,
 sug, på diket. Ex. Låtare dekar än en
 par har i äldre seit kan tog ett spöda-
 tåg i dag o ett i morron Låtare dikare
 än Per har jag aldrig sett. Kan tog ett
 spadtug i dag och ett i morgon. ha
 var bra matjord till dikesvoln sina so
 va ska fjör yt -n öpa trögolande Det
 var bra matjord i den här dikesvalleu,
 så vi ska köra ut den på trädgårdslau-
 det. Broar. Över dikena måste man
 här och där ha broar. Enkla broar be-
 stod av träklappar, plankbitar el. dyl.
 som lades tvärs över diket till under-
 lag, och på lade man på detta tjocka
 bräder, plankor, gamla dörrar el. dyl.
Gödning. Att göda en åker kallas att
 djäsel, gödsla. Gödsel heter på dialek-
 ten djässel eller döindya, dynga. Jord,
 som fordrar gödsel, säges vara mäger,

mager. Olika slag av naturlig gödsel:
 ködoindya, kodynga, eller ködsvingga,
 kogödsel, fäsdöindya, lagårdsgödsel,
 hästsvingga, hästgödsel, stöldöindya,
 stallgödsel, fördöindya, färdynga. Män-
 niskögödsel kallas ofta bara sfjut, skit.
 (Men man kan använda det ordet om all-
 annan gödsel också, t.ex. kösfjuten, koskiten.)
 En hög av gödsel kallas svingghög el-
 ler döindyhög, gödselhög eller dynghög.
 Namn på platsen, där gödseln ligger:
dyvelstån, gödselstaden, eller svinggs-
 leire, gödsellidret. Gödselratten kallas
al, al. Gödselbrunn heter ällör, al-
 lär. Gödsellort heter döindylört, dyng-
 lort. Den gödsel en ko fäller, när hon
 står stilla, kallas körrys, korusa, eller
ködoöndrys, kodyngrusa. Ofta blev gödseln
 utökad genom att man strödde korv-
 strö, hackad halm el. dyl. i mökaronne, göt-
 selrännan, i ladugården. Kalk som jord-

förbättringsmedel har kunnat spåras
 långt tillbaka, enligt en av mina sa-
 gemän troligen till början av 1900-ta-
 let. Under några av de senaste årti-
 ondena har man också använt sig av
 olika slags köptömjö, konstgödsel.
 Ex. hev nätta ködmjö i en kink o fto
 öpö nätta vätn o rör om so fo 2
 dyöselvätn blömen va ha e möran
 Lägg lite kögödsel i en kink och slå
 på lite vatten och rör om, så får jag
 gödselvattna blommorna med detta
 i morgon. Gödselkörning. Det förut
 omnämnda gödsellidret blev så små-
 ningom alldeles fullt med gödsel. Då
 måste man fjör ut dömdya, köra ut
 gödseln. Redskap som behöves där-
 till var: dynggrop, dyngskovel, samt på
 vintern dynggskäda, dyngslade, med
 dömdyffjap, dyngskäppa eller dömdy-
 flöka, dyngflake, samt sommarbid dömdy

Se
 mera
 om
 dyng-
 flake
 i till-
 lägget
 på artk
 s. 79.

fjär, dyngkärra. En dyngskäppa var ofta
 konstruerad så, att bakkötken, bakbalken,
 lätt var avtagbar. Iskand kunde en balk
 på längvidan också vara avtagbar. Avlast-
 ningen av gödseln underlättades mycket
 därigenom. En som körde ut gödsel sade
 man var döindygstfförar, gödselutkörare.
 Vid utkörning av gödsel kunde kvinnfol-
 ken mycket väl hjälpa till, t. ex. med att
 lasta gödseln på släden eller kärren. När
 gödseln kördes ut vintertid, lade man
 den oftast i stora högar på åkern. Hö-
 garna brukade inte täckas över. På vå-
 ren måste man fjäsa o döindya, tjäla
 av dyngan, d. v. s. det yttigaste lagret av
 högen, som kint opp, skottades åt sidan,
 och allt eftersom lagret där under fina-
 de, skottade man undan detta osv. På
 så sätt fick man bort ^{tjälan} ur marken under
 gödselhögen något så när i rimlig tid.
 Annars kunde bearbetningen av teggen i

fråga blivit förserad, om man inte vil-
 le riskera att få något körredskap
 förstört vid oväntad kontakt med den
 tjälfrusna jorden, där gödselhögen legat.
 Gödselvattnet, alet, kördes i stora tun-
 nor ut på åkern, när al-låren blev
 full. Det spriddes med stora älfkeivrar,
 al-slevor, (skopor) ut över snön på å-
 ker, som man ville skulle få nytta av
 det så småningom. Lukten kallades älf-
 lökt, al-lukt, och kändes vida omkring.
 En del bönder tvivlade nog på nyttan
 av detta gödselvattnet. Då snön tinnade,
 följde al-vattnet nog med i diken, bäcker
 osv. Men å andra sidan kunde man ju in-
 te uppsamla alet nägonstans, om al-lå-
 ren inte var så stor, att den räckte för
 hela vinterns behov. När man före vär-
 brukets början spred ut gödseln på å-
 kern, så man, att man spröte dömdga,
 sprättade (spred) dyngan. Det gjorde

man förr med grep, och senare kom göd-
 selspredare i bruk. Gödselklumparna,
 eller dyngkokorna, hade man i regel inte
 tid slå sönder med handredskap, utan
 man smulade sönder dem med rullharv.
 Den som spred ut gödseln kallade man
 döndyspredare, dyngspredare. Att har-
 va, plöja eller ala ner gödseln i jorden
 kallades att fjär ne dyngga, köra ner
 gödseln. Ex. e dag någes e fjär yt någer
 dynggslas o e moran skot e tøm al-
 löy. I dag ska jeg köra ut några gödsel-
 lass, och i morgon ska jeg tømme al-
 len. seda ska ne fo sprat yt öl döndy-
 höga skot da väsama tåga o fjær ne
 döndya ve røjtharva so kånge ve kan
 so o morgon. Sedan du nu har spritt ut
 alle gödselhögarna, ska du med samme kö-
 ra ner gödseln i jorden med rullharven,
 så kanske vi kan så i morgon litti.
 her et fjægtre so et allökta trøgg ein

Stäng fönstret, så inte al-lukten tränger in!

IV. Vår och höstsädd.

Gemensamt namn på alla vårarbeten på åkern: vöörbrük, vårbruk. Att så på våren kallas att vöörso, vöörso. Substantivet för sädd, som utföres på våren är vöör-söd, vöörso. Sädd för vöörso är vöörso, vöörso. Höstvarande benämningar på hösten är respektive höstarbet, höstarbe, höstso, höstso, höstso, höstso, höstso, höstso. Sädd vår- som höstso utföres, när jorden var lämpelig att besä, t. ex. när den var lagomt torr, lagomt fuktig, lagomt uppvärmd, lagomt lucker. Ett gemensamt namn för allt, som man så ut på åkern är: ütseide, ütseide. Ibland kunde det vara lämpligt att harva och så, fastän tjälen inte riktigt hade gått ur jorden, och det var när man skulle så på dyra, dyra, d. v. s. jord rik på röta.

Detta berodde på, att om man väntade för
 länge med sådden, kunde rötjorden bli
 så uttorkad, att den nästan liknade
 kork, och resultatet av sådd på dylik
 jord kunde inte bli något vidare. Det
 har inte varit vanligt att 'så i öppen
 jära', utan viss bearbetning av jor-
 den, t. ex. att sladda av plogfårorna,
 att harva med rullharv etc. har före-
 gått sådden. Efter sådden har natur-
 ligtvis också diverse arbeten utförts,
 t. ex. nedmyllning av såden i jorden,
 kultivering osv., vilket allt redan har
 beskrivits här. (Sedan radsämningsma-
 skiner började användas, räcker det
 i regel med att bara kulta åkern
 efter sådden). Att köra med harven
 från ena ändan av åkern till den
 andra kallas att fjärr en vänd (eller
 vänd), köra en vända. Uttryck för att
 åkern är väl harvad och beredd för

64.
sådd: öken var söklar, åkern är säklar.
På frågan när man skulle börja så på
våren, så kan omnämnas att man se-
dan gammalt haft vissa märken att
gå efter. Ett sådant märke var, att
man skulle ^{läsa} så, då björklöve had spröke
eft so pas som e rötöyr, då björklöret
had spruckit ut så pass som ett rätt-
öra. Men - liksom mycket annat i bonde-
praktiken, var detta bara tomt prat,
som ingen brydde sig särskilt mycket
om, utan man började så, då marken
var lämplig, och när den var det, borde
en någotsinär van bonde själv kunna
avgöra. I allmänhet tog man inte
någon särskild notis om hur vindförhål-
lande var vid sådden, t. ex. vindriktning-
en. Det enda man fäste vikt vid var,
att det var olämpligt så, om det blås-
te mycket hårt. När det var klart att
så, bar eller kördes säden ut på fäl-

tet. Den som sådde kunde kallas soar,
 såare. Det var förr mycket vanligt, att
 sådden utfördes av kvinnfolken. Na-
 turligtvis gjorde mannen det också
 utan hinder, om han kanske inte hade
 någon hustru, någon mor eller annan
 kunnig kvinna att anlita. Men det
 var bra för mannen att få slippa
 detta arbete, då han hade så mycket
 annat att göra under säningsstiden.
 Ofta hade man utsädet i en s. k. säs-
 korg, sädestorg, som var flätad av
 tåg och ofta försedd med anord-
 ningar för att den skulle kunna hän-
 ga fritt fram på ryggen. Eller också
 kunde man hålla korgen i handtaget
 med en hand och så med den andra
 handen. Den remsa, som man besände,
 under det man gick ett slag över å-
 kern, kallades säsvörne, sädesvända. Man
 kunde, om man så ville, dra upp ^{linjer} med

en käpp för att markera de olika vändorna. Men i regel räckte det med att man med skon drog upp en rand i jorden. En vända var i regel ungefär 8 steglängder bred. Såren gick då i mitten och slängde ut säden åt på ena halvan av vändan, och sen vände han om och besödde den andra halvan. Vissa kvinnor blev med tiden mycket duktiga i att så jämnt och bra. Fastän redsåringsmaskiner så småningom kom i bruk något årtionde in på vårt århundrade, fortsatte många med handsådd, vilket ju i regel inte medförde några särskilda utgifter. Ibland kunde den som sådde varsiktigt hoppa om en fläck, och detta upptäckte man, då säden började spira upp. En sådan fläck kallades börfläk, barfläk. Den sådda säden myllades ner i åkern på olika sätt, oftast med

någon harva. Och sedan kultade man
 en segesman har berättat, att man ibland
 brukade ta reda på, om man hade
 sätt ut lämpligt tjöckt med säd på
 åkern, och det gjorde man med ett
 räkna antalet sädeskorn på en yta,
 stor som skorn. Var det då 13 korn, an-
 sågs det vara lagomt tjöck. (Den säden
 "kontroll" gjorde man väl ändå mest
 på skoj, antar man.) Ibland sådde
 man ut gräsfrö, och detta bekröde
 inte myllas med genom harvning, u-
 tan det räckte med kulning efter
 sädden. I våra trakter var det inte
 vanligt att avleda vatten från å-
 kern medelst särskilda vattenfåror,
 då man ju i regel hade täckdiken,
 där marken var för sur. Det var in-
 te bara säd, som skulle ner i jorden
 på våren, utan även rovor, kålrotter, po-
 tis m.m. Rovfrö och kålrotfrö kunde

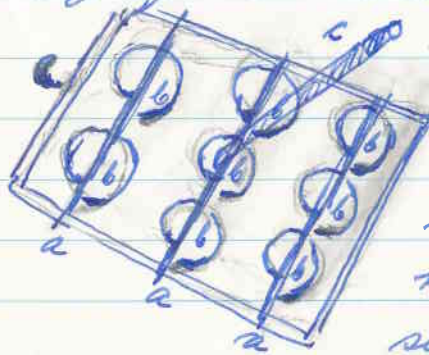
man med fingrarna drösl, drösla,
 eller dräs, drösa, ner i en smal rän-
 na, som man med en käpp dragit
 upp i jorden. Eller också använde
 man ett redskap, som såg ut som
 en ihålig käpp med en behållare ne-
 derst och ett litet hjul ytterst. Man för-
 de fröet i skuffet, och allt efter som
 man sköt redskapet fram på åkern,
 matades fröna fram och for ut ge-
 nom hål i redskapets nedre del. Det
 blev ganska jämn sådd på det sättet,
 och redskapet var inte alls dyrt. Till
 ett jordbruk hörde ofta en större
 eller mindre trädgårdstappa, där man
 odlade morötter, rödbetor, kål, ärtor
 av olika slag samt blommor. Till sist
 lite grand som potatisodling. Potatis,
 eller som vi säger påron, odlades fröet
 och främst för eget behov och ofta
 för avsalu. Potatisåkern kallades

pärroländ. I god tid på eftervintern
 plockade man fram den s. k. söt-päron,
 sädespotatisen, och bredde ut denna
 i t. ex. mycket låga potatislådor, så
 att potatislagret inte blev för tjockt.
 Sådana placerades på hyllor t. ex. i
 ladugården eller på någon annan
 lämplig plats. På småningom bör-
 jade potatisarna groa, gro, och de
 s. k. ängnen, började växa ut, mer el-
 ler mindre långa. När det var
 tid att gå ned potatisen i jorden,
 så man, att man skulle söt-pä-
 ron, sätta potatis. Potatislandet
 bearbetades först grundligt med år-
 der, harr och andra lämpliga redskap.
 Vid sättningen körde man med en päro-
 möll, potatismyll, d. v. s. i det här fallet en
 en-kloig åder, varvid en ganska djup
 fura bildades. I botten på faran lade
 man för hand ut potatiserna på ett

par decimeters avstånd från varandra. Den vände köraren om med hästen och årdern och myllade över potatisen. En ny fåra uppkördes sedan, och potatissättningen fortsatte. Så gick arbetet undan för undan, tills hela landet var besått med potatis. När påskön, potatisblasten, började komma upp i dagen, var det tid att köpa, kupa, potatisen. Detta kunde med hjälp av en spade eller dylikt göras för hand. Men var det större potatisland, så skedde kupningen på så sätt, att man körde med årdern mellan fårorna, varvid jorden vältades upp mot blasten, så att sättpotatisarna skulle få ett lagomt tjockt jordlager över sej. Åskilligt ogräs revs också bort samtidigt. Annars kunde man rensa potatislandet från ogräs för hand, om man så önskade. En del bönder tollo strängt på att man borde rensa bort, svinnmälla,

pipdån, krickrot och vad det nu var frå-
ga om för ogräs, för att dessa ogräs
inte skulle ^{skäla} kraften från jorden. Andra
bönder offrade inte någon tid för rens-
ning av potatislandet, då de ansågo,
att ogräsen inte gjorde så nämnvärt
stor skada. Efter kupning och bod-
rensning av ogräs hoppades man all-
tid, att ett regn skulle komma och
ge potatislandet ordentlig vattning.

Tillägg. I kapitlet om harr, blad
n:r 33-36, fick jag tyvärr inte med ett
par typer av detta redskap, och därför
vill jag här redogöra för dessa. Den här
skissen föreställer en s. k.
fjäderharr, fjäderharr.
Principen med denna är,
-att den är utrustad med
tre rullar, a, på vilka det
sitter fjädrar, b, som är gjor-
da av mycket hårt s. k. fjäderstöl, fjäder-

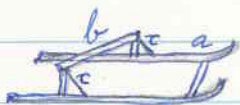

stål. Dessa fjädrar är så anpassade,
att de tränger ner en bit i jorden och
luckrar upp denna på ett effektivt sätt.
Med spåken, spaken, c, kan man reglera
fjädrarnas ställning, så att fjädrarna grä-
ver sej mer eller mindre djupt ned
i jorden, allt efter körarens önskan.
Fjäderharven kan ersätta t.ex. den fört
beskrivna arden eller något annat red-
skap med uppgift att jämna till kan-
terna i ett ristlands färor och att
luckra upp jorden där eller bearbeta
någon annan åkerteg. En annan harv
är den jag här skisserar: Den kallas tällocks-
harv, tallbruksharv, är den anledningen,

att huvuddelen av detta red-
skap består av runda skivor,
som till formen liknar tall-
rikar. Dessa skivor är re-
lativt vassa i kanten, och därigenom be-
arbetas och söndertrassas ristfäror, torr,

jordkokor osv. Genom spakar o. dyl. kan skivorna regleras på önskat sätt, till ~~ett~~ u. så att hälften av skivorna skär lite snett åt ett håll, och den andra hälften åt ett annat håll. Jallriksharven har inte varit så mycket använd här, innan faktorn kom till som dragare. Som komplement till det jag skrivit på ark n:r 58 om dyngflake, vill jag omnämna, att en sådan flake vilade vintertid på s. k. stöttingar, stöttingar, en fram- och en bakstötting. På skisten här intill syns huvuddelarna i en sådan stötting.

Där är a = medar, b = stöttingarflöjste, stöttingsflöjet, eller bocken (bänken), som flaken vilas på, c = stäbanda, stäbanden eller helt enkelt bara stä. Stäbanden måste finnas för att bocken ska stå riktigt stadigt på medarna. I kap. om plöjning, ark n:r 38-47, står det mycket om åkerjordens bearbet-

ning. Ett litet tillägg kommer här: När det var frågan om en nyodling, började man med att röja bort buskar, ta bort stubbar, stenar m. m., innan man tog uti med upplöjning av marken. Vid plöjningen kom det ofta fram större eller mindre bitar, som kanske länge legat kvar i marken som rester av träd och trädens rötter. Många sådana vätdelar ha varit rätt så rika på tjära, och bl. a. därför ha de inte förmultnat helt. Även vid efterbearbetningen av jorden har det kommit här det kommit fram någon sådan bit som sänder. Och så kan det ha fortsatt så fort så någon tid. Men det sådana delar se riktigt hårda och friska ut, fastän de oftast är mörka till färgen. Dessa vätdelar ha allmänt kallats för vagn. Jag vet inte riktigt, hur man ska omskriva detta ord på vanlig svenska. Det verkar som om

ingen riktigt kunde ge besked därom.
 Det lika oklart är det med böjningen
 av detta ord. På t. ex. har jag inte fått
 fram någon singularform. Här några
 meningar, där detta "mystiska" ord
 förekommer: de var gott om vay
 opa ristlände zena Det var gott om
 "varn" på det här ristlandet. någon
 op vay o kaster ihop ol beita e-n
 hög. Plocka upp "varn" och kasta ihop
 alla bitarna i en hög! en del
 använd vay del ve en del använd
 der "varn" till ved. På ordslappen kom-
 mer jag att skriva detta ord som
 oböjligt.

